

BÁCSORSZÁG

III. évf., 2. szám • 1997. február 6.

TARTALOM

Régi korok fotói

A zentai csata

Aquila János ismeretlen segéde (2.)

A középkori Szabadka alapításáról, annak lakóiról, a tatárjárástól Zsigmond király (császár) haláláig

Temerin az I. katonai felvételen, I. József korában (1.)

A Káliz út (2.)

Környékünk állatvilága a történelmi időkben

Kiadatlan Dudás Ödön-kéziratok (1.)

Szomszéd Ur Barátom

A vadász élet

Ezen különös ajándékát a természetnek parlagon tovább nem hagyhattuk (2.)

Pezdűlés (2.)

A „mérgezett csizma

**Vajdasági
honismereti
szemle**

RÉGI KOROK FOTÓI

Almási Viktória (1846-1929) ölében unokájával, Magyar Juliannával (1916). Mellette (átl) menyé, Kasziba Etel (1883-1940-es évek második fele). A felvétel 1916-ban készült.

Ifj. Magyar György (1882-1940), az apa, katonaként a századfordulón

RÉGI KOROK
FOTÓI

Ifj. Magyar Györgyné szül. Kasziba Etel gyermekeivel (balról jobbra): Eta, Rozália, János, Ferenc és Mihály (a padon ül). Felvétel 1915-ből.

A ZENTAI CSATA

A ZENTAI CSATA 1697. szeptember 11-én zajlott le. Az öröknaptár szerint pénteken, ami a mohamedánok hagyományos ünnepnapja.

A török hódoltság egész ideje alatt Magyarországon szinte megszakítás nélkül folyt a háborúzás. Hoj itt, hol ott lógáltak fel a harcok. Hivatalos bejelentések alatt nagyobb csatározások nem voltak, de a végvári vívőzet harci vágya nem lanyhult, mindig volt, akivel össze lehetett akasztani, párbaírt vívni. A harci szimulm spontánul vagy kényszerből, de mindig élt, akkor is, amikor a többi európai uralkodó, bár érdekében állt volna a törökök visszaszorítása, ennek érdekében – ígéretben kívül – semmit sem tett.

Az 1680-as években úgy tűnt, hogy megérett a helyzet a komoly nemzetközi beavatkozásra. 1683-ban a török ellen szövetségre léptek az osztrákok, a németek, a lengyelek és a velenceiek. Utána következett Bécs sikertelen ostroma és ezzel megtört a jég: létrejött a Szent Liga, a szövetségesek sorban aratták a győzelmeket, foglalták vissza a megszállt városokat, Budát, Pécsét, Kaszovát, Szegedet, Belgrádot, Ništ... A végleges győzelem ideje azonban, a látszat ellenére, nem érkezett el, a törököknek voltak még az Allföldön erős támaszpontjaik és a balkáni területek visszafoglalása is rövid időre sikerült, sőt, Belgrád felett ismét a török volt az úr. A Délvidék újra taktikai hadszíntérre vált. A törökök előnyét az a tény is erősítette, hogy Thoköly Imre (1657-1705), Erdély fejedelme, az oszmán félt támogatta. A korábbi évek állapotai sem voltak könnyen áttekinthetők, de a 90-es évek nagyon zavarosak voltak. És aig elveszthető az itteni kis létszámú lakosság számára.

A szembenálló felek nem nyugodtak. 1691. augusztus 19-én lejártdott az évszázad legvéresebb ütközete, a szalánkeméni (Slankamen) csata, amelyben hatalmas embertömegek vettek részt. Iszonyatos küzdelem után a törökök vesztettek, de a csata nem jelentett végős töntést, hiszen Nagyvárad és Temesvár még török kézen volt, Belgrád is szilárdan állt, fontos háttérrel biztosított, bár ellensúlyként a császáriak Péterváradot bevetetlen erőddé állították át.

A következő években az állandó összetűzések váltakozó szerencsével folytak. Croy herceg sikertelenül ostromolta, Szürmeli Ali pása pedig Pétervárad alól vonult el dolgavaguetlenül. 1695-ben és 1696-ban a harcok színtere a Maros és Temes vidékére, a mai Bánát területére tevődött át. A lugosi csatát a törökök nyerték meg, a hetényi pedig „döntetlen” lett, mert Frigyes Ágost (1670-1733) herceg hibát hibára halmozott.

1697-ben Lipót császár (1640-1705) a magyarországi hadsereg élére Savoyai Eugén (Jenő) (1663-1736) herceget nevezte ki. Az új főparancsnok nem volt problémák törvonytala. A korábbi ellenfél mellett komoly fenyegetést jelentett a császár ellen szerveződő kurucmozgalom is. Belgrád alatt pedig óriási sereg volt kialakulóban. A török hadvezetés nem tudta eldönteni, hogy Pétervárad irányában támadjon-e vagy Erdély felé vonuljon onnan kiszorított vezálásával, Thoköly Imrével. Az utóbbi változat mellett döntöttek.

Savoyai Jenő

A török csapatok Titelt könnyűszerrel vívták meg és szeptember 7-én az egész sereg Bácskára kellt át. Eugén herceg, akinek a törökök valódi céljáról még nem volt tudomása, és akinek a csapatai Szabadka és Zenta térségében foglaltak állást, rögtön Pétervárad irányába vonult, miközben ellenfele Szegednek vette az irányt, a herceg is a Tisza mel-

lékére kanyarodott és a törökök nyomába eredt. Szeptember 10-én Becse közelében állt, amikor felderítői arról értesítették, hogy a török Zentánál léteborozott, francia mérnökök utasítása alapján hajóhidat létesített, amelyen megkezdte az átkelést a Temesközbe.

(E helyen egy kis kitérőt kell tennünk, hogy a hajóhár egy lényeges kérdésre fényt vessünk.

Amikor sok tízezer emberből és rengeteg lóból álló hadsereg teljes felszereléssel hosszabb útra indul, elsősorban arról kell gondoskodni, hogy a legénységnek és a jószágoknak naponta legalább két alkalommal ennivalója legyen. Ennek biztosítása nem kis problémát jelentett abban az időben, hiszen gyakorlatilag lakatlan területeken kellett átvonulni. A török sereg utánpótlása a Tiszán vontatott hajókon volt elhelyezve. Jenő herceg készleteinek egy részét szekerekre vitték, más, jelentős része pedig előre elkészített föld alatti titkos raktárakban volt. Azokban az „alagutakban”, amelyek a közép-elméletben úgy maradtak fenn, hogy ott kincsek vannak felhalmozva és azokból lehetne nagyton veszélyes, mert kergegázokkal van tele. Ilyen raktárakat meghatározott helyeken a Bácsér/Krivaj magas partjaiba ástak, ezekben búzát, zabot, lencsét, babot és más tárolható élelmiszert rejtettek).

Savoyai Eugén 11-én előre lovagolt és elmerészkedett a Zenta feletti Orompartra és megszemlélte a helyzetet. Megállapította, hogy a mai Zenta déli részén és a Mákosnak nevezett terület magasabb partján a török tábornok karéjában jól megerősített földérintetett hajóhidat látott, amelynek két vége a Tiszánál ért véget. A folyón 60 hajóból létesített hajóhid imboldog, amelyen keresztül javában folyt a csapatok minden rendet nélkülöző átkelése. A hidtőfő sorba állított társzekeret vették. A balsó sáncon kívül elkeldett másik sáncon azonban nem készült el, rajta nagy nyílás volt látható. Legfelül a gyalogság foglalt állást, míg a két sánc közötti térségben a lovasság állt, összesen mintegy 70-80 harcossal.

Délután hajlott az idő. A szövetséges csapatok a megtett úttól farradtak voltak, de Savoyai mégis úgy döntött, azonnal megtámadja az őrszertőlódó tömeget. A befejezetlen sáncnyílásban át támadtak élvonalbeli csapatai és könnyen nyomultak előre, mert a török lovasság nem fejtett ki ellenállást, fokozatosan vonult vissza, a hidtő irányába. Eközben Eugén 60 000 főből álló serege teljesen bekerítette a sáncrendszer, ami körülbelül délután öt óra tájban fejeződött be. Ekkor dördültek el a támadók ágyúi, amelyeknek lövegeit a hajóhidra és a hidtőre irányították. A törökök között nagy kavardás támadt, amit a szultán még csak növelt azzal, hogy a túldoldalról, a már ott levő elit szpáni lovasságot a hidra irányította, azzal a szándékkal, hogy azok a fej nélkül menekülők helyett szembeszálljanak a támadókkal. A tülekedés szörnyű volt, a törökök kapkodása végzetes. Esteledni kezdett már, amikor a keresztények a belső sánc belsejébe értek, ahol kimeretlen közelharc alakult ki. A bekerített, szétzilált, az inenszó paron elreket török csapatok helyzete reménytelenné vált, a maradék több tízezer ember a magas partról ugrált a Tisza vérélt pirosló vízébe, azonban reménykedve, hogy úszva éri el a túlsó partot. Ez csak keveseknek sikerült. A többség a hajóhid közé szorult és meghulladt vagy a partról lövöldöztek le őket.

Másnap csak a győztesek és az eltemetésre váró halottak voltak a színtéren. A hadiszákmány óriási volt: sátrak, különböző felszerelés, lőszerrel és poggyással telt kocsi, ágyúk. A térségen 8000 lovat, 12000 vágómarhát és tevék terelték össze. Még a hadipénztár is a harcra maradt. Szákmányul esett a szultán négyfolyos kocsija, benne a tiz szépséges háremhölgygel.

A döntő jelentőségű csata ára felemás volt: a törökök embervesztését 20 000-re taksálták, a császáriak mindössze 500 embert vesztettek.

A zentai csatának a törökök visszaszorításában döntő szerepe volt. Ennek egy elképzelt jelenetét ábrázolja Than Mór (1828-1899) óriási olajképe, amely a zombori önkormányzat (Az Egykori Vármegyeháza) tanácstermében látható. Savoyai Eugén Zentára tervezett lovasszobra a budai várpalota kertjében áll.

SEKERES László

AQUILA JÁNOS ISMERETLEN SEGÉDE

A Szent László-legenda és az elveszett Salamon-monda legteljesebb képi ábrázolása Bántornyán (Szlovénia)

(2., befejező rész)

ALÁSZLÓ-CIKLUS megfestése – a feudális államiság, a lovagi világ jelképeként – a kor divatja volt. Eredetileg úgy tartották, hogy az Erdélytől a Mura vidékig megtalálható falkekép nagyváradi freskókról terjedtek másolásban, de ez a feltevés megbukott. Az újabb kutatás ősi, keleti hagyományréteget fejtett le a László-legendából meg a faliképekről is.

„A Szent László-legenda mind a mai napig meglévő fal-festményei – írja László Gyula régész – pogánykori örökséget őriznek. Eredetileg nem Szent Lászlóról és nem a kunról szólt a legenda, hanem kozmikus mítoszunk volt, amelyben a világozság (a hófehérbe öltözött, fehér lovas, szőke király) és a sötétség (sötétlovú kun) küzd egymással. Mindkettő sebezhetetlen, csak a kun testén van egy kis sebezhető hely: a horgasina. A küzdelem szent voltát az is jelzi, hogy a küzdők fegyvereiket letéve harcolnak (hiszen amúgy sem fogják őket a gyever!)”, mellettiük lovaik legelnek, netán ők is egymást marják, gazdáik harcának példájára” (A honfoglaló magyar nép élete, 1944).

Ezen a nyomon elindulva Vargyas Lajos tekintette át a szibériai népek népköltési hagyományát és az ősi hősenekben sorra megtalálta, több változatban is, azokat az elemeket, amelyeket a középkori festők a László-legendát ábrázolva a falusi templomok falára festettek, úgy mint a nő elrablását, „mitikus méretű hajszát égen-földön keresztül”, a hős pihenését az alvilág és a felvilág mezsgyéjén egy csodás fa alatt, ahol egy vagy több leány „fejét tetvézve elaltatj” és nagy erejű ellenfelek ádáz küzdelmét, lovaikról leszállva. A példák felsorakoztatása és részletezése után levonhatta a következtetést is: „Számos változatban élt még a 14–15. században egy szibériai típusú monda Szent Lászlóra alkalmazva, különben nem tudták volna megfesteni a különböző változatokat egymástól távol eső falusi templomokban, s a királyi miniatör műhelyekben egyaránt” (A magyar népbalada és Európa, 1976).

A bántornyai freskóegyüttes hat képe eleveníti meg a

Szent László-legendát, a fennmaradt öt kép pedig visszavezethető egy XIV. században még élő, Salamon király (1052–1087) nevéhez fűződő, időközben elenyészett mondaköre, amit a kutatás naív eposzaként emleget, mivelhogy meglétét több nyom alapján is következtetni lehet.

Ez a rész azonban nem olyan kerek, összefüggő, nem olyan kiérlelt, mint László története a kunnal. A döcögő képsorba még egy ismeretlen jelentésű freskó is tartozik, a tizenegyedik, ezt a szakirodalom „meghatározatlan jelenetként” tartja számon. Ilyennek minősíti Fracé Stelc akadémikus is (Gotsko stensko slikarstvo, Ljubljana, 1972). A régi krónikák alapján először Bogyay Tamás azonosította a koronát nyújtó remetében Salamon királyt, a vezeklő koldusban pedig László királyt (A bántornyai faliképek donátorairól, Ars Hungarica, 1986/2).

A tizenegyedik kép, mint tudjuk, egy csuhás alakot és egy töntronyos remetét ábrázol két faragott oszlop között. Mindkettő fejét dicsfény övezi, mindkettő botot tart a kezében, azzal, hogy a remetéé valamivel kifejezőbb, afféle vastag, horgas végű vándorbot ez, amely a hosszú úton támaszul is, védelméül is szolgálhat. A csuhás, vagy inkább álruhás szakállas alak intó mozdulattal emeli jobbját, a remete pedig megbékélt, már-már átszellemült arccal egy négylombú koronát nyújt feléje.

Ez tehát az a freskó, amelyet sokáig meghatározatlan jelenetként tartottak számon, a Salamon-monda összefüggéseiben azonban ma már megmagyarázható.

A történelmi leckéből tudjuk, hogy Salamon és László (meg Géza) trónviszálya László győzelmével végződött, mire Salamon elhagyta az országot, s az egyik változat szerint valahol görög földön, kun lovasok élén, elsette, a másik, a krónikás hagyomány viszont azt mondja, hogy Salamon elbujdosott és az Isztriai félszigeten, Póla táján – hatalmáról lemondva, önmagával megbékélve – remeteként élte le életét. Életének e szakaszát újabban Rokay Péter történész dolgozta fel a tárgyi emlékek, a

A László-legenda egyik ismert közpözművészeti ábrázolása: a nagyváradi bazilika

levéltári források és az elbeszélő kútfők alapján (Salamon és Póla, Újvidék, 1990). A monda szerint Salamon egyszer inognitóban visszatért Magyarországra, s Székesfehérváron, az ottani bazilika kapujában, a koldusok között maga László király is felismerte. Egy másik változat szerint ő maga kereste fel az árhuhába alamizsnát osztogató László királyt, a megbéklés és a megbocsátás szándékával.

A tizenegyedik freskó alighanem a mondai jelenetnek ezt az utóbbi változatát örökíti meg, azt a pillanatot, amikor a kezébe kerül az uralkodói találok egyik ellenfelével, Salamonnal. A négylobbú korona, amelyet László felé nyújt, azonos a krónikák miniatúráin ábrázolt Szent László-féle koronával, vagyis a freskó azt sugallja, hogy Salamon önként mondott le trónjáról László javára.

Ez a beállítás ellentmond a történelmi tényeknek. A két testvér, I. Géza (?-1077) és I. László (1040-es évek-1095), a későbbi szentkirály ugyanis az élő és törvényesen megkoronázott Salamon király erőszakos félreállításával került trónra. Ennek ad hangot a Képes Krónika is, azzal, hogy egy olyan László-képet fest, aki csak az erőszaknak engedve lett király, s minden pillanatban kész átadni helyét a koronázott uralkodónak. „...A krónika megfogalmazása mögött egy olyan elv húzódik meg – írja Kristó Gyula történész –, amely szerint mindaddig a törvényesen megkoronázott Salamon tekinthető Magyarorszáig királyának, amíg csak él, vele szemben tehát Géza és László uralkodása jogszerűtlen, azaz végső fokon bitórlás. Ez az elv a legitimitás elve, mely szerint az a törvényes király, aki meg van koronázva” (História és koronatorténét a Képes Krónikában, 1977).

A Képes Krónika által sugallt helyzettel szöges ellentétben a gyakorlat egészen mást mutat. Sem Gézának, sem Lászlónak nem volt lelkiismeretfurdalása Salamon félreállításá miatt. Ők jogszerűen országlo uralkodónak tartották magukat, politikai ellenféként és nem törvényes királyként látták Salamont. Ezek szerint, Kristó Gyula megállapítása nyomán „...élő politikai és ideológiai koncepció színezte át a valós történetet, s tette ezen a ponton történetileg megbízhatatlan, de ideológiatörténetileg becses forrássá a Képes Krónikát. Amikor pedig a legitimitás háttérbe szorulásával az alkalmasság elve győzedelmeskedett, gyökeres változás következett be Salamon-, illetve Géza-kép megformálásában. Eszerint Géza és László kapott minden elismerést, míg Salamon kemény elmarasztalásban részesült.

Az állítólagos mondai találkozás, illetve annak képi ábrázolása a bántornyai templomban, a konfliktusnak egy harmadik feloldást sugallja: a remeteségbe visszavonult Salamon önként lemond a világ dicsőségéről, illetve annak jelképéről, az uralkodói hatalomjelvényéről, s átadja azt a még mindig szabadkőző Lászlónak.

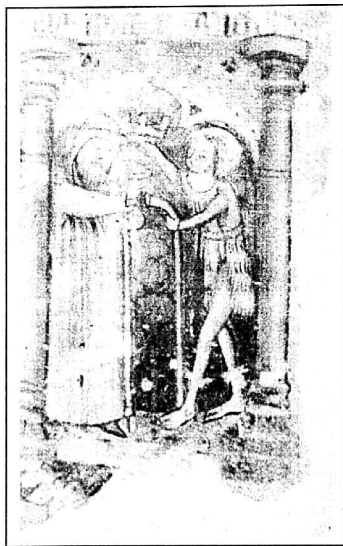
Az irodalom, Vörösmarty Mihály (1800-1855) Salamon című versével, csak jóval később teremtette meg a hatalomról lemondó, önmagával és sorsával megbéklált remete király alakját. A mondában ez lehetséges fordulatként már korábban is jelentkezhetett. A nép kedves fiának tartotta Salamont is, Lászlót is, nem tudott közöttük választani, így hát kibékítette őket. Slaamon személyisége új, keresztényi vonásokkal gazdagodott, Lászlórol, az eszményi lovagról, a magyar történelem egyik legnagyobb alakjáról pedig lekevert a trónbírtól árnya. Az ismeretlen bántornyai festő Lászlót is, Salamont is dicsfényvel övezte, holott az utóbbit az egyház nem kolonizálta, attól függetlenül, hogy Isztriában szentként tisztelték a középkorban, s a magyar hagyomány is árpádházi szentnek tartotta.

Hogy a Bántornyán ábrázolt jelenet az elveszett éposznak egyik fejezete vagy éppen csattanója volt, azt ma már nem lehet tudni. A falképek alapján ítéve csak az látszik bizonyosnak, hogy a festő a mondavilág és a krónikák hagyomány alapos ismerője lehetett, egyébként nem alkothatta volna meg a László-legendát és a Salamon-monda legteljesebb képét ötvözetét.

Egy másik feltevést sem vethetünk el, nevezetesen azt, hogy maga a festő oldotta így fel a konfliktust, Salamonnak és Lászlónak a mondatörédekben megörzött találkozáját esetleg ő értelmezte úgy, ahogy lefestette. A középkori templomokban a freskó afféle képeskönyv volt az írástudatlan hívők számára. Innen tanulhattak az igét, de láthatták azt is, hogyan kell cselekedniük és gondolkodniuk Istennek és földi helytartóinak tetsző módon. A bántornyai falképek mondánivalója egészen szépen beilleszthető a keresztény eszmevilágba, egy szép és kerek tanító mese kerekedett belőle a lemondásról és az alázatosságról, az urak fennköltségéről, kiválóságáról és kegyességéről.

Ha így történt, ha a képzőművészeti legendaképzés forrásánál vagyunk, akkor ez mintha még egy érv lenne amellett is, hogy Aquila János ismeretlen segéde egyházi személy volt, talán éppen a pálosoknak, az egyetlen magyarországi eredetű rendnek a szerzetese.

KALAPIS Zoltán

Az elveszett Salamon-monda egyik jelenete a László-ciklusban: az egyik remete (Salamon király) lilomos koronát nyújt át egy csuklyás alaknak (László király)

A KÖZÉPKORI SZABADKA ALAPÍTÁSÁRÓL

és annak lakóiról, a tatárjárásról Zsigmond király (császár) haláláig

A KÖZELMÚLTBAN jelent meg a Bácsország-könyvek első kiadványa, Szabadka igazságtörténetéből (1428–1918) címmel. A neves szerzők (Blazovich László, Engel Pál és Magyar László) tanulmányaikban felvázolják mindazokat a Szabadkára vonatkozható adatokat, amelyek – a kutatások mai állása mellett – feltehetően a középkori dokumentumokban. Am bizonyos esetekben, közöttük a címben szereplő témákat érintően nem foglalnak állást. Eppen ezért, úgy gondoljuk, a régész szemével írt munkánk némi kiegészítője lehet a város középkori történetét illető, hiánypótlónak nevezhető kitűnő kismonográfiának. Annak is inkább, mert két évszázad már sokat nyom a latban, amikor az emberiség történetének utolsó évezredéről van szó és a mai Európa a kialakulásának egyik utolsó szakaszán esik keresztül.

A Bácsország 96/3 (márciusi) számában említést tettünk III. Béla (1148 körül–1196) király (1172–1196) 1193-ból származó adományleveléről, amelynek alapján a Zombor és Szeged között jelzett (egykor az ún. Káliz út mellett fekvő) Kér települést egyes történészek (Györfy György) Szabadkával azonosítanak. Ugyanakkor mások ezt kategorikusan tagadják (Jakubovich Emil).

Mielőtt rátérnénk a vitatott helyen állt Kér (Quer) kérdésére, szólnunk kell azokról a régészeti helyen bizonyított középkori településekről, esetleg templomokról vagy temetőkről, amelyeknek egykori valóságos nevei részben a tatárjárás, de még inkább a török hódítás viharaik követően feledésbe merültek. Ez a megállapítás nem csak Szabadka környékére vonatkozik, hanem az egész Alföldre, illetve a Duna-Tisza közére. Magyarországnak ezt a részét érintő, amúgy is kevés középkori oklevél többsége a török időkben túlnyomórészt megsemmisült.

A régészeti kutatások eredményei némi tájékoztatást nyújtanak ebben a kérdésben. Szekeres László mintegy másfél évtizede összeállította Szabadka tágabb környékének középkori topográfiáját. A város területén illetve közvetlen közelében mintegy tíz, a szélesebb környéken viszont több tucatra tehető a középkori régészeti lelőhelyek száma. Tudni kell, hogy a XI–XIV. században Észak-Bácska területén sajátosan az Alföld löszvidékére (egyes helyeken pedig a mozgásban lévő futóhomokra) jellemző településszerkezet alakult ki. Ebben a vonatkozásban Szabadka domborzati viszonyait egyértelműen az északraól dél felé terjeszkedő futóhomok és a népiesen sárga földnek nevezett vastag humuszréteggel borított lösz törésvonalának elhelyezkedését vizuálisan határozta meg. A környéken található tavak (Kelebiai-, Pálcsi-, Ludasi-út), patakok vagy erek (a ma már nem létező Mlaka, a Csik- és a Körös-ér) és az egyéb állóvizek (mocsarak, közöttük a máig fennmaradt Kapitány-rét) partoldalain (az ún. hátkon) jöttek létre a falvak illetve a temetőket övezte templomok. Ez a szám (mármint a lelőhelyek sokasága) a maga nemében impozáns, de szakmai szempontból mindennek nagy hátránya van. Nevezetesen, a többtucatnyi középkori helység nem egy időben keletkezett és nem is egy időben pusztult el, emiatt azonosításuk nagy nehézségeket ütközik, sőt az esetek többségében ma még lehetetlenek.

Visszatérve a Kérre, nagy (és nyílt) kérdés, vajon III. Béla adománylevele pontosan egy hol letezett Quert nevezett meg. Az azonban vitathatatlan, hogy a Pálcsi-tó egykori nyúlványá-

nak déli partjai mentén nagykitérjedésű honfoglalás kori sátor-tábor, majd idők folyamán az abból kifejlődött Árpád-kori település helyezkedett el. Az emberiség történetében vannak bizonyos szabályosságok, illetve törvényszerű jelenségek, melyeket a sok-sok tapasztalattal bíró kutatók már érzékelní tudnak. Ilyen összefüggés látszik kibontakozni a tatárjárás előtti Kér, valamint a IV. Béla (1206–1270) király országépítő törvényeinek szellemében újonnan alapított Zabotka falu (később mezőváros) kapcsolatában. Eszerint az 1241–42 telén felégetett, elpusztított apróbb-nagyobb települések életben maradt lakói a királyi törvények értelmében a környék legjobban védhető (tehát stratégiai) területén új, helyesebben fogalmazva összevont települést hoztak létre. Ez pedig a barátok temploma környéke volt, amelyet minden oldalról vizek vettek körül. Az egykori kériek ennek a résznek nyugati partoldalait népesítették be, megtartva régi falujuk nevét. Ezt a helynevet vették át a XVII. század második felében a ferences rendiek szervezésében érkezett bonyevácok (a régi irodalomban: dalmaták), és használják még ma is.

Árpád honfoglalóinak egyik vezértörzsenek leszármazottait, azaz a kérieket nem számítva, a XIII–XIV. századi Szabadka lakosságáról ezideig nincsenek adataink. Mint közdtudott, az első hiteles levéltári kútfő, amelyben a város neve szerepel, egy 1391-ben kibocsátott oklevél. Ebben található a Zobotka, illetve egyes kutatók szerint Zabatának olvasható helységnevét.

A villa Zabathka, tehát Szabadkát első ízben felkúnt említő latin nyelven íródott forrás Zsigmond (1368–1437) király idejéből, 1407-ből származik. Ebből a korból való az első hiteles adatok, amelyek konkrétan utalnak a vidéket benépesítő lakosság nemzeti hovatartozására. Magyar László volt az „Üttörő” kutató, aki olyan levéltári adatokat talált, amelyek városunk származású lakosságára utalnak. A török nyelvű kipcak-kun (Kumancumannus) népesség a tatárjárás követően költözött be végleg Magyarországot területére. Nevük a török qu 'sárga, szőke, fakó' jelentésű melléknév származéka, ami a kunokra jellemző embertani sajátosságra utalhatott. Túlnyomó többségben a ma is Jászágónak, Nagykunságnak és Kiskunságnak nevezett területeket vették birtokukba. Ez utóbbi vonzáskörébe került a XIV. századtól Szabadka környéke is. A kunok mint etnikum fokozatosan beolvadtak a magyarságba, néprajzi hagyatékaik ma már szerves részét képezik az egyetemes magyar néprajznak.

Habár ezidáig semmilyen kézzelfogható régészeti adattal sem rendelkezünk, mégis nagyon valószínű, hogy az 1400-as évek elején éppen a kunoknak köszönhetően indult fejlődésnek az 1407-ben még csak villa Zabathkának (falunak) nevezett település, amelyet 1428-ban már mezővárosként emlegetnek a kútfők. A kalocsai káptalan 1428. december 27-én kelt, az akkor negyvenkettedik esztendeje uralkodó Zsigmond királynak küldött levélben (jelentésben) név szerint említi Katha-i Mihályt, mint a Jászok és kunok bíráját, illetve annak fivérét, Katha-i Fülöpöt, az ő (mármint a király) „Zabathkára helyezett offiálisait”.

TEMERIN AZ I. KATONAI FELVÉTELEN, II. JÓZSEF KORÁBAN

(1.) **H**ELYTÖRTÉNETI forrásanyagként felbecsülhetetlen értékű információkat nyújt számunkra a Habsburg birodalom első katonai felmérése során készült, a történelmi Magyarország egész területét magában foglaló 28 000-as léptékű kéziratos térkép, amely nem csak az akkori állapotot tükrözi, hanem a terepen még fellelhető régebbi létesítmények maradványait, nyomait is feltünteti, de felhasználja régi térképek adatait is. A térképszelvények pontos tájékoztatást nyújtanak az ország talajviszonyairól, a török utáni újjáépítés során épült településekről, szállásokról, majorokról, utakról, vizekről stb. Ezt a térképgyűjteményt katonai jellegénél fogva, Bécsben őrizték, és csak az első világháború után, 1928-ban vált hozzáférhető a magyar kutatók számára is.

Az első katonai felmérést 1764-ben a birodalmi haditanács javaslatára Mária Terézia (1717-1780) rendelte el, míg a munka befejezése II. József (1741-1790) nevéhez fűződik. A térképezés sorrendjét a háborús szükség és veszély diktálta, így előbb a birodalom peremi tartományait és határ menti területeit mérték fel, végül pedig Ausztria és Magyarország belső kerületeire 1782-1787 között került sor. Bács megyét, így Temerint is 1783-ban mérték fel. A terepi szelvények csak két, kézzel rajzolt és festett példányban készültek. A szelvények oszlopokban sorakoznak egymás alatt, ezek római számmal, a szelvények pedig arab számmal vannak jelölve. A lapok kiállításra, a felvett tisztek gondosságával és rajzolás készségéhez mérten, különböznek. A színeknek nagy jelentőségük van a térképen, mert nem csak szépek, mutatók általa a géhez és rajzolás készségéhez mérten, különböznek. A színeknek nagy jelentőségük van a térképen, mert nem csak szépek, mutatók általa a géhez és rajzolás készségéhez mérten, különböznek. A színeknek nagy jelentőségük van a térképen, mert nem csak szépek, mutatók általa a géhez és rajzolás készségéhez mérten, különböznek. A színeknek nagy jelentőségük van a térképen, mert nem csak szépek, mutatók általa a géhez és rajzolás készségéhez mérten, különböznek.

A térkép kiértékelésénél mégis a leg több nehézséget az okozza, hogy a lapok jelmagyaraztatát, valamint a térkép tartalmának, adatainak felhasználására és leolvasására vonatkozó útmutatásokat csak a térkép készítése idejében, sem azután nem foglalták össze a térképezők. Azokat a lapok utólagos tanulmányozásából kellett a kutatóknak össze-

állítaniuk, figyelembe véve az egyszerű térképek jelölési módjait és azokat az utasításokat, melyeket a felvett végző tisztek kaptak. Az előbbiekből következik, hogy az ugyanolyan műrágak, létesítmények jelölése nem mindig azonos, mert függött a felvételező személyétől. Ezzel magyarázható, hogy például a Temerint ábrázoló XVII. oszlop 39. lapjának folytatásán képező XVIII. oszlop 38. lapján a települést északkelet felé húzódó sáncvonalon egy része mint partvonal van feltüntetve (a XVII. oszlop 39. lapján), míg folytatásában (a XVIII. oszlop 38. lapján) mint sánc. Az első katonai felmérésekről készült ténymácsolatnak először azt a részletét mutatjuk be, amely az akkori Temerint betelepített, lakott részét ábrázolja. Ami azonnal szembetűnik, hogy a település szabályszerűen körül van sáncolva vagy árkóva. Ezt a két rovátkasor jelzi a térképen.

Balás Vilmos „Az alföldi hosszanti földsáncok” című összefoglaló tanulmányában többek között a követke-

zőket olvassa le a térképről: „A községet határoló sáncvonal sematikusán, egy a csúcsával dél felé mutató, felül négyoszlogtetes pajzsalakú ábrázolattal. Feltehető, hogy az 1783-ban készült térkép ábrázolása pontos, ami bizonyosnak látszik, mert az összesimuló sáncvégződés a pajzsalakú megerősített hely déli csúcsán körülbelül 400 méteren maguk közé fogva az utat, egyetlen kijárású tünelnek fel, mely az Újvidék felé vezető útbá torkollik.” A kettős rovátkasorral ábrázolt sáncra a következő felírás olvasható: „Kenzeichen aer Romer Schanzen”, magyarul: régi római sáncok ismertető jele. Korabeli írásos dokumentumokban nem bukkantunk ilyen sáncrendszer nyomára, joggal feltételezzük, hogy az 1783-as felméréskor is már csak jelei voltak ennek a sáncnak, árokknak. Az északi sáncvonalnak (1) hossza kb. 4 km, a keleti kb. 2(5) kilométer, a nyugati szakasz (3) kb. 4,5 kilométer. A sáncvonal össz hossza tehát kb. 13 km volt.

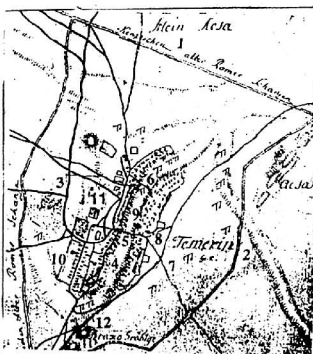
Idézzük tovább Balás Vilmost: „...ennek közepén fekszik a község. Természetesen ezzel a sáncvonalhoz körülvelt területnagyság messze meghaladja a környék földvárainak kiterjedését, de a XVIII. század térképeinek meghatározása alapján, már csak a meghatározási analógia szerint is egy, az akkori emberemlékezetet messze meghaladó, elhatároló földműre kell gondolnunk, amely a község zaklattól történetére utal.” A térképről leolvashatók, hogy a sáncra belül az egész település jórészt két utcából, illetve négy házorszól állt. A Kisbara, Griza-bara (4), akkori nevén Szárz ér mentén húzódtott. A házak szabálytalan alakú telkeken épültek, különösen a jobb parti utcának házai a mai értelemben nem is képeztek hársort.

A bal parton épült házak már szabályosan sorakoztak egymás mellett az utca két oldalán. A barán két helyen volt átjáró, híd (5, 6).

Az első átjárónak a fontosságát az adta meg, hogy ezen keresztül vezettek át a fontosabb utakat Títel (7), Goszpodince (8) felé. A keleti parton épült házak szabálytalan elrendezése arra utal, hogy először a túlbarai rész épült ki. A török idő előtti itt élt magyar népesség kipusztult, helyükbe szerbek kezdték idetelepíteni már a hódoltság alatt, majd számuk fokozatosan növekedett. Így 1725-ben 77, 1743-ban 110, 1773-ban pedig már a 180-at is meghaladta a családok száma. A sárba jobb partján levő emlékedőn építették fel a szerbek templomukat (9) 1747-ben. A térképen, a bara két partján 180-190 házát számolhatunk meg. A falu délnyugati részében (10) már mintegy 30 házat tűnt fel a térkép, amelyek szabályosan kimért telkeken épültek fel. Ezek voltak az 1781-83-ban tervszerűen betelepített magyar családok hajlékai. Kissé északkeletre az utca végétől látható a térképen a temető (11). Itt épült fel a katonai felmérés évében az első, ideiglenes templom a betelepülő magyar katolikus hívek számára. Ezt még nem jelölték meg a térképen, mert az őszkor épült fel.

A falu sáncok körülhatárolt területének nagyobb része legelő volt. Erre mutatnak a térképen látható gémeskutatok a lapályos területeken, a barák, a járás medreiben. A házakon kívül feltüntetett négyzetek a közös szérűket ábrázolják, ahol összegyűjtötték a cséplésre váró gabonát, szénát és más terményeket.

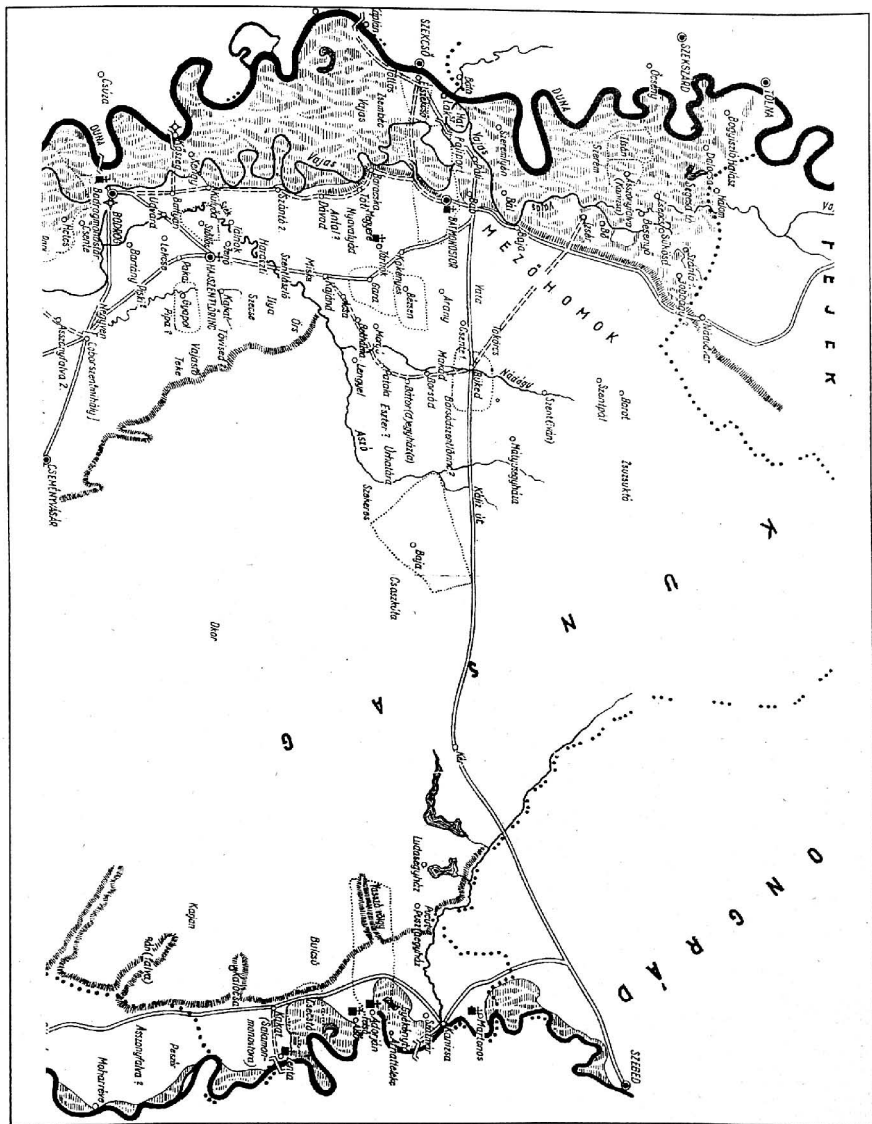
A sáncokon belül, de a községen kívül három nagy halom van feltüntetve. Kettő a mai Kálvária helyén (12, itt volt az öreg temető, „sztaro groblje”, a szerbek temetője), a harmadik a település északnyugati részén (13).

A sáncal körülhatárolt belterület az 1793-as térképrajzon

(Folytatjuk)

ÖKRÉSZ Károly

A KÁLIZ ÚT

(2., befejező rész)

A SZÖVEGBŐL kitűnik: erről a pontról nagy terület volt ellenőrizhető, másrészt a Sárvíz völgye, mint természetes útvonal, már a római korban szerepet játszott. A környékbeli lelőhelyek alapján Szekszárd felől egy jelentős belső útvonal iránya rajzolódik ki a táci nagy római telep irányába. A Sárvíz mellett fekvő ókori Gorsium azért települt a Fejér megyei síkság e pontjára, mert itt volt a Sárvíz folyását övező s még a múlt században is szinte áthatolhatatlan mocsárvidék alacsony hátságon fekvő átkelőhelye. Alapítása a szarmaták megjelenéséhez köthető a Kárpát-medencében, amikor Claudius (k. e. 10-k. u. 54) császár csapatokat küldött a dunai átkelőhelyek védelmére. Ekkor (46 körül) került a Dunántúl római uralom alá. Ötszáz főnyi lovas vert táborát az óbudai határban, a másik hasonló erejű egység Albertfalván jelent meg. A harmadik lovas alakulat a Sárvíz átkelőhelyénél Gorsium alapjait vetette meg. A két előző tábor a dunai határt őrizte, az utóbbi az utánpótlási és felvonulási utakat. A hadsereg – a 6000 főnyi légio –, amely komolyabb szarmata roham esetén a tulajdonképpeni katonai erőt jelentette, Poetiovioban (Ptuij) állomásozott.

Az őskorban is használt út, amely Poetiovioból a Balaton déli partja mentén a dunai átkelőhelyekig vezetett, ebben az időben stratégiai fontosságú lett. Ez az út a gorsiumi tábornál keresztezte a sekély, de széles Sárvizet és azt a másik fontos utat, amely az új táborokat a Drávától délre fekvő katonai táborokkal és városokkal kötötte össze.

106 után, bár katonai alakulat nem tartózkodott itt, s a település vallási központtá vált, a szarmata háborúk idején az útszomszagtól jelentősége megnövekedett. Így érthetővé válik, miért érte oly gyakran a limes tolna-baranyai szakaszát szarmata támadás (154-ben, 164-ben, 173-ban). A dunaszekcsői (akkor még Lugio, majd Florentia) pont tehát kitűnő alapja lehetett egy, részben észak felé, másrészt dél felé (Mursa, Cibalae) induló barbár támadásnak, amely – ha figyelembe vesszük a Bononián keresztül Sirmium ellen irányuló hadmozdulatokat – teljes egészében átvághatta a dunai limes utánpótlási vonalait, sőt nemcsak azt, hanem teljesen elvágta a nyugatot a kelettől, hiszen a Szerémség gyűjtőpontjában feküdt mindazon utaknak, amelyek összekötötték Itáliát és a nyugatot a Balkán-félszigettel és kelettel. Az a nagyhatalom, mely keleten és nyugaton egyenlő súllyal kívánt felépni, jobb területet nem is kívánhatott volna magának a Tisza menti síkságnál. Ez magyarázatot ad arra, miért volt Attila (?-453) és Baján (520 körül-601) kagán számára is annyira fontos Sirmium birtoklása. Bononia (Bánostor), régi nevén Malata, Sirmium dunai kikötője volt, ahonnan ellenőrizni lehetett a Duna-Tisza köz déli részét.

Addig, amíg a Duna-Tisza közének birtokában nem

jutottak s ott a lábukat szilárdan meg nem vetették, a hunoknak, avaroknak számolniuk kellett Bizánc támadásával. Eppen ezért, amíg a pannóniai limeshez való felvonulásuk tartott, igyekeztek a keletrómai császárság jóindulatát semlegességét biztosítani a maguk számára.

A Szeged-Dunaszekcső úton a hunok és az avarok idejében is fennállt a forgalom. A szeged-nagyszekcsői és pécsüszögi sírok is ezt bizonyítják. Az elmondottak arra engednek következtetni, hogy a hun király, Attila székhelye is valahol a szóban forgó út mentén állhatott, Szegedtől számítva kb. 50 km-nyi körzeten belül. Ugyanígy az avar uralom első szakaszában a kagánok székhelye is valahol e vidéken lehetett. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy Erik triauli herceg 791-ben az avar főhadiszállás kirablásakor milyen útvonalon jött és ment. Az útvonal leírása Szent Paulinus Erik haláláról szóló versében található, amely szerint Erik Itáliából a Száva völgyén keresztül Sirmiumig hatolt. Bevette Sirmium gyeplőjét, amelynek legdélibb pontja Sirmiumnál, északi pontja Bononiánál volt. A főhadiszállás – amely Márki Sándor (Szt. Paulinus és az avarok. Századok, 1904. 926. o.) meghatározása alapján Csantavér-Szabadka-Horgos között felelhető, vagy arrább, Szabadka és Szeged között – kifosztása után a Maros torkolatától nyugat felé fordult és valahol Bajánál kelt át a Dunán. Tehát ismét a Szeged-Szabadka-Dunaszekcső útvonal.

Az avar forgalmat bizonyítja a madarasi aranymellékletes sír is. A kora avar kori leletek térképre vitele alapján tűnt ki, hogy a Dunántúl avarok általi elfoglalása szintén ezen az útvonalon zajlott le. Törökkanizsai leletek arra engednek következtetni, hogy a szóban forgó út a Tiszánál nemcsak Szegednél végződött, hanem Kanizsa felé is volt elágazása. Ezt látszik alátámasztani Szentkláray Jenő (1843-1925) azon megállapítása, hogy egy feltételezett római út Kanizsáról és Csanádról húzódott Lippa, Erdély felé.

Az itt felsoroltak és elképzelések kételyt támaszthatnak. Amíg ellenkezőjük nem bizonyított, hipotézisként elfogadhatók. Tény, hogy volt egykor egy út, amely Szabadkán keresztül vezetett, a maga korában óriási jelentőségű bírt, s eredete már a rómaiak korára tehető.

Ha emlékezünk rá, még is marad.

VÉKONY László*

* Az Üzenet 1981 áprilisi számában jegyzetekkel megjelent írás (174-177. o.) részben módosított és javított változata.

KÖRNYÉKÜNK ÁLLATVILÁGA A TÖRTÉNETI IDŐKBEN

A BÁCSORSZÁG 1996 márciusi és áprilisi számában szótunk vidékünk növénytakarójáról, arról, hogy az Alföld javarészt erdős ligetek borították, a vizek partjait *ligeterdők*, *mocsárerdők*, *homoki erdők* és *csérjések* jellemezték, a lápi erdőkben dúsán nőttek a nyírták és fűzések. Edesüvű dús rétekkel szagattott mocsaras erdő volt régen a mai búzatermő Alföld. *Tölgy*, *nyír*, *fűz*, *szil*, *nyár*, *köris*, *juhar*, *gyöngyvirág* és *somfa* maradványok kerültek elő. A végzetes erdőirtás (elsivatósítás) csak a török hódoltság alatt és után alakult ki.

Ez alkalommal vessünk egy pillantást a régi állatvilágra.

Milyen volt e vidék állatvilága az ezredforduló táján? Erre csak következtetni tudunk. Mely állatok éltek valamikor vidékünkön? Erre a növényvilág (erdők, mocsarak, rétek), az ásatások alkalmával előkerült csontok elemzése, régi feljegyzések, a hely- és dűlőnevek nyújtának támpontot.

A vadban gazdag tölgyesek kifűnő makkoltató helyeket jelentettek. Gyakoriak voltak a *vaddisznófalkák*. A növényevők közül tudunk a *bövény* (Erdélyben még 1762-ben is látták), *zerge* és a különböző *szarvastajok* jelenlétéről. A ragadozók közül valószínű, hogy a *hiúz*, *vadmacska*, *farkas*, *medve* volt a vadászember zsákmánya, de *róka* is akadt bőséggel. A prémvadásznak sem kellett messzire vagy a hegyvidékre mennie, mert a *vidra*, *nyest*, *nyuszt*, *menyét*, *görény* bőségesen élt ezen a területen. Ma ezek nagy része kihalt. *Nyúl*, *mókus*, *pele*, *ürge*, *egér*, *patkány* akkor sem volt kevesebb, mint ma. Ehhez a gazdag állatvilághoz társult a *madarak* sokfélesége. A ma is itt élő madáron (*pacsipta*, *cinége*, *veréb*, *seregély*, *holló*, *varjú*) kívül az erdőkben gyakrabban kopácsoló a *harkály*, a *fajd* mellett az értékes *sólyomfajta*ik serege fészkelte a dús tölgyesek és nyíreszek ligeteiben, s a *keselyű* serege lesett áldozatára. A vizeken tömegesen voltak jelen a különböző *vadkacsafajok*, *ladak*, *hatyú* is bőven akadt. A *gémek*, *golyák*, *pelikánok* sokasága halászott *halat*, *békát*, *rovart* keresve a lápi vizekben.

Még jó száz évvel ezelőtt is, amikor az Alföld vizeire terelődött a szó, a sok halfajta mesébe illő mennyiségéről beszéltek. Miután a vizeket lecsapolták, a halak ivóhelye megszűnt, ezért állományuk megcsappant. Ennek következtében pusztulásnak indult a régi halászlélet is.

A gazdag állatvilág az erdők kipusztulásával a hegyvidékre menekült, legtöbbje ma is ott él, egyikét-másikat pedig megszelídítette az ember, ezek ma is háziállatok.

Az ásatásokon előkerült csontleletek tanúsága szerint a honfoglaló magyarok állattartása sokrétű, fajokban gazdag lehetett: összesen tíz háziállatfaj (*ló*, *szarvasmarha*, *juh*, *kecske*, *sertés*, *teve*, *kutyá*, *tyúk*, *lúd* és *réce*) maradványai kerültek elő a sírok-ból. Feltehetően még két faj, a *szamár* és a *macska* is a hasznosított állatok körébe tartozott. A háziállat-állományt az európai fajták mellett az Ázsiából hozott *tarpan* *ló* is gazdagította. A megpróbáltatásokat jól tűró lofajok nem igényelték az istálló-zást, ennek ellenére gazdájuk gondoskodott a téli takarmányozásról is. Egy-egy ménes 20-25 lóból (5-6 kancából) állt. A ló értéke nem a küllemétől, hanem fizikai tulajonságaitól függött.

A *szarvasmarha* eredetileg szintén szilaj volt. Az ökröt mint igás állatot is hasznosították. A *magyar szürkemárha* (sokáig őshonosnak hitték) csak a XIV-XV. században jelentkezett.

A harmadik legjelentősebb háziállatunk a *juh* volt. Vízszintesen álló, széles ívben csavarodott szarvuk volt. A dugóhúzószőrűen pödrrött szarvú *csakajuhok* a XVI-XVII. században terjedtek el. A juh univerzális háziállat, mert teje, húsa mellett (a pásztor-ember étkezésében nagyon fontos) gyapja elsőrendű alapanyaga a nemeznek, bőre pedig a ruházatnak.

A *kecske* jelenlétére (és tartására) kevés régészeti lelet utal, annak ellenére, hogy csontváza a *birka* csontjaitól jól megkülönböztethető.

Elődeink táplálkozásában sokkal kisebb jelentőségű volt a *disznó*. A vaddisznó leszármazottja kiribű nagyságú, vörös színű állat volt. A Kárpát-medencében több fajta is élt. Idővel a mangalica lett az uralkodó disznófajta.

Számos *kyufajta*ik ismertek. A legrégebbiek közül az agár-szerű vadászkutyát említjük meg. Nagy valószínűséggel a *kuvasz* is nagyon régi fajta. Bátorsága és ereje miatt a nagyvadra vadásztak vele. A sólymáztatban a *kopót*, az okos és engedelmesebb *vizslát* és *agart* alkalmazták. A *komondor* a XV-XVI. századtól terjedt el. *Puli*-koponyájú kutyák az újkőkori óta éltek a Kárpát-medencében, de ilyenre leletre ezen a vidéken még nem akadtak.

A *tyúk*ok a mai aprótermetű parlagi tyúkokra hasonlítottak. Vörösesbarna, aprótermetű állatok voltak. Testtömegük 3/4 kg lehetett, tojásuk pedig feleakkora volt, mint a mai tyúktojás. A parlagi *ludat* az Alföldön, a vad *tökérséce* tojásaiból pedig a *kacsát* szelídítették meg. Régi magyar nyelven fi-nak hívták az állatok kicsinyeit (tyúki, lúdi stb.).

őseink vándorlásuk során megismerték a tevéit is, bár csontjai még nem kerültek elő. A *bivalyról* a XI. században tettek először említést. A *méhészetről* csak főtételezéseink vannak. Erdei fás méhtartás elképzelhető volt már a X-XI. században.

Ide kívánczik néhány szó a *vadászatról*. Sajátos jelentősége volt, mert amellet, hogy a vadászat az élelemszerzés egyik formája volt, szórakozást is jelentett, de egyúttal az állandó katonai gyakorlatozást is szolgálta. Legkedveltebb formája a *sólymászás* volt. (Az *Emese álma* c. mondánkban szereplő tululmadár is tulajdonképpen nemes vadászmadár, egy sólyomfaj.) A sólyom és ijas vadászaton kívül a prémes állatokat *csapdákkal*, *törökkel*, *hurkokkal*, *kelepecékkal*, *veremással* ejtették el. A téli élelemkészletet rendszerint halak fogászával egészítették ki. Legősibb módja a *rekesztő halászat*, de eleink ismerték a *varsát*, a *halót*, a *szigonyt* és a *horgonyt* is. Az állandó halászhelyek voltak a *vetők* (szláv eredetű szóval a tanya.)

Az elmondottakkól megállapíthatjuk, hogy a honfoglalás korában minden természetaját feltételeit éltek, mert a vadállatokat is és a háziállatokat is jól kihasználták, ezzel elsősorban a változatos táplálkozást biztosították.

CZÉKUS Géza

Ajánlott irodalom: László Gyula: *A honfoglaló magyar nép élete*. Műsák, Budapest, 1988.; *Emese álma*. Interaktív taneszköz (CD-ROM). Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 1966.

KIADATLAN DUDÁS ÖDÖN-KÉZIRATOK

(1.)

1986. november 20-án a Magyar Szóban megjelent A zentai Dudás-család – Dudás Ödön, az úttörő helytörténész c. írásában említi először Kalapis Zoltán a jeles helytörténész egyik elveszettnek hitt írását. Idézet a cikkből:

„Egy életem át gyűjtötte (Dudás Ödön, V. G.) az adatokat a 48-as szabadságharc tisztikaráról. Már 1867-ben a Bács-Bodrog című diáklapjában felhívást tett közzé a 48-ból fennmaradt bármilyen nemű... adat vagy napló begyűjtésére, azaz 15 éves korától érdekelte a téma. Mi több két évtizedes munkával el is készült a szabadságharc 4000 tisztjére kiterjedő adattárával, ez a munkája azonban elkallódott vagy lappang valahol. A zentai levéltárban csak címoldalát őrizik, amely így hangzik: Az 1848-49. évi magyar függetlenségi harc hadtíai. Életrajzi vázlatok és adatok a szabadságharc történetéből. Írta Dudás Ödön.” Ugyancsak Dudás Ödönről szóló későbbi írásában Kalapis helyesbíti előbbi megállapítását, a kézirat nem kallódott el, a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK) olvasható Dudás kérdéses műve, sőt a pontos jelzetszámát is megadja.

A hegyesi csatával foglalkozva eredményesen forgattam Bona Gábor könyvét: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp. 1987. és Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. A szerző mindkét kötetében hivatkozik arra, hogy forrásként használta Dudás Ödönnek a kéziratát. Ebben az irányban kutatva kikérte Dudás Ödön: A magyar hadsereg 1848-49-ben. Fol. Hung. 1368. jelzűt kéziratát. Áttanulmányoztam, pontos leírást készítettem róla, legérdekesebb részeit fénymásoltam.

Mielőtt a kéziratról szólnék, pontosítanom kell Kalapis Zoltán. A kézirat nem a szabadságharc 4000 tisztjére kiterjedő adattár, hanem mintegy négyezer oldalnyi kézirat, amit Dudás Ödön a jelentkező tisztek, illetve a megholtak esetében bajtársaik, hozzátartozóik által írott életrajzok, adatok, jegyzetek, levelek, sőt, sajtóközlemények alapján állított össze vagy írt.

Az íratszám két különálló részre tagolódik. Az első rész címe: Az 1848/49 magyar forradalom történetére vonatkozó eredeti adatok. 74 tiszt adatait tartalmazza (az átnézésekor mintegy harminc oldalnyi ki volt emelve fénymásolással). A második rész külön íratszám. Ez a 717-től a 744. oldalig terjed, címe: 41 honvéd tiszt életrajza 1848-49. (Sajtó alá, készen) áll rajta Dudás kézirásával a megjegyzés.

Kalapis írásából tudjuk, hogy Dudás 1867-ben diáklapjában tett közzé felhívást a 48-as adatok, naplók begyűjtésére. A felhívást később többször megismételte, mert a jelentkezők hivatkozásából kiderül, hogy például az Egyetértés 1877., a Nemzeti Hírlap ugyancsak 1877. évi 229. és 951. számaiban is megjelentette azt. A felhívásra jelentkeztek is az egykori honvédtisztek, levélben, hosszabb-rövidebb önéletrajzokban számoltak be magukról vagy az időközben elhunyt bajtársaikról. Dudás néhányukkal élénk levelezést folytatott.

Feltehetőleg már a korábbi években is közölték a felhívást az országos lapok, mert ez úgyszólván az első levelet 1870. szeptem-

ber 18-án kapta Penyigsey Mihály honvéd főhadnagytól. A Dudáshoz írt levelek zömmel 1877-ben érkeztek, majd 1884-ben, de akad levélről, aki csak 1885-ben jelentkezik.

A levelek, a küldött önéletrajzok és életrajzok nem elégítik ki a szerzőt, ő maga is szorgosan gyűjti a korabeli lapokban – elsősorban a Vasárnapi Újságban megjelent tiszti életrajzokat, megemlékezéseket, gyászjelentéseket. Felhasználja a Kőzlöny 1848-49. évi adatai és hivatkozik Mészáros Lázár irataira is.

Számunkra legérdekesebb a második rész, hiszen (bár töredék) ezt maga Dudás rendezte sajtó alá. Ez a rész ebben az állapotban 52 folió oldalnyi és három fejezetre bontott:

a) Antos Ferenc, Buzgó László, Kálmán Lajos, Kálnoky Sándor, Kiss-Szecsely István, Královánszky András, Kovách Ernő, Rezsny Imre, Szalkay Gergely, Szilágyi Tamás, Szilasy György és Zathureczky István őrnagyok;

b) Bartha Ádám, Bencze Mihály, Borovszky László, Duka Tivadar, Herr Ádám, Královánszky Frigyes, Královánszky Gyula, Královánszky László, Krasznay Gábor, Krúdy Gyula, László Károly, Mauks László, Nagy Károly, Nosztizovics Vilmos, Otloványi Sándor, Papp József, Pálffy Károly, Pleszcovits Antal, Stancinczy Károly, Tóth Dániel és Zay Róbert századosok, valamint

c) Bereghy Antal, Gettina Sándor, Kállay Nagy Boldizsár, Korsós Péter, Mihó Miklós, Penyigsey Mihály főhadnagyk; Krasznay Péter, Nagy Gábor hadnagyk életrajzát tartalmazza.

Az első rész csak nyersanyag, bár ebben is van néhány kész, letisztázott életrajz és lemásolatlan piszkozat. Érdekes módon a második részben nem kerültek be még a tábornokok, altábornagyk, ezredesek, alezredesek. Ennek oka a szerző valószínű további kutatása és időzavara lehetett. Átnézve ezt a részt, az a meggyőződésem, hogy összeállítható lehetne azon törzstisztek életrajza is, amelyekkel Dudás ugyan megírt, de nem emelt be a sajtó alá rendezett kéziratába. Teljes egészében elkészült Guyon Richard (1812-1856) tábornok és Lenkey János (1807-1850) lovastábornok, valamint két altábornagy: Mészáros Lázár (1796-1858) és Moga János (1785-1861) életrajza. Különösen érdekes és terjedelmes Guyon Richardnak, a hegyesi csata hősnének az életrajza, amire más vonatkozásban még visszatérek.

Beke József, Bercsek József, gróf Esterházy Pál, Janik János, Kollmann József, Kosztolányi Mór, Németh János, Valdberg Károly Zambelly Lajos ezredesnek; három alezredesnek Antos János, Reksényi Imre, Sulyok Ede; Pálffy Károly százados, Papp József tüzérszázados és Bereghy Antal főhadnagy életrajza kisebb szöveggondozás után csatolható lehetne a második részhez és így kikerekedhetne egy vaszkosab kiadvány Dudás Ödön elveszettnek hitt kéziratából.

(Folytatjuk)

DOKUMENTUM

SZOMSZÉD UR BARÁTOM

1.
Copia literarum Dm. Szeraszker Tömesvarensis ad me.
Christianus E. Chilko Scriptum.

Hozzám illendő Barátságos Szolgálatomat ajánlom Kegyelmednek, Isten kegyelmedet sokáig éltesse az Szomszédságban Szivesen Kívánom

Nekem Kedves Szomszéd Ur Barátom Praefectus Christian Uram! Akarom Kegyelmednek tudtára adni, mivel hogy szintén most érkezett az Fejséges Római Császártól és az Pássátul Parancsolatom, hogy ennekutána Kegyelmednek az Maroson innét sem Lippa körül, sem Facset körül, sem Palánk körül, sem Karánsebes körül, sem Tömesvár körül ennek utána Kegyelmednek semmi köze, szintén sem Portio sem dézsma iránt, egy szóval semmi némű dolog iránt, mert Kedves Szomszéd Barátom valaholva Kegyelmednek emberei vadnak úgy mint vagy salvaguardiis vagy dézsma szedői, mindjárt Kegyelmed minden faluból elvitette, egyet sem hadgyon sem németet, sem katonát, sem hajdút, kegyelmednek tudtára attam voltam, ennek utánna Kegyelmed ne mondja, hogy Kegyelmednek hírére nem attam, én semminek oka ne legyen, ha kegyelmed ezt nem cselekszi, maga lássa. De én ismét mindgyárt fölörök Postán az Császárhoz és az Szeraszker Passához ónagyságához, ha pediglen kegyelmednek valamijussa vagy valami dolga vagyon ezen vidékekre hozzon kegyelmednek énnekem parancsolatot az Római császártól és az Passátul ő magától akkor osztan el igazissuk mindenekét, de addig meg nem engedem.

Ezzel maradok Kegyelmednek
Tömösvár vég várának
és ahoz tartozóknak
ura és hű parancsolója

Jó akarója

Ahmet Pasa

Dictum Tömösvár... 1700

2.

Isten oltalmazzon, hogy kevés dologért, az szomszédságban, valami rövidesség, vagy kissebség essék, tavaly vagy ma egy mással de Uram mind kegyelmeddel együtt levelünk által és emberünk által az igaz confidentialia megmaradjon, minthogy az két Hatalmas Császárok meg békéltettek és nem ellenséges képpen vagynak egy mással hanem Atyafias képpen, mely aránt is nem akarom, hogy ez a mi részünkről az két Hatalmas Császárnak szárnyai alatt maradtott kevés paraszt jobbágyoknak károk legyen, az mint Hatalmas Császároknak erős parancsolattya azt tartja, hanem szegények hadd pihenjenek. Ezek után az Jehova mindenható Istennek oltalmába kegyelmedet ajánlom.

Date Belgrad anno D. 1700. die 4. febru.
Kegyelmednek mindenekben jót kíván az Beligrádi
Szeraszker Vezér Ali passa.

3.

Excellentissimo, Domino, Domino Johanis Ludovico Rabotin Comes de Bussi Sacra Caesaris Regie quale majestatis, Came-

ario Geneade Cavallerie non Unius Regiminis Dragonerum Collorellum et Supremo Generali Commendanti in Transilvania Domino mihi bono Visino

Excellentissime Domine Bone Collande Visine et bone Amice
Akarám az méltóságos Generális Rabotin Ur Szomszéd barátomat megtanálnám, mivel az Gyámgyi Musztafa nevű emberünk engem meg tanálván suplikációja által avvégre, hogy egy emberének kölcson pénzt adott vala, mely ember is Erdélybe szökvén onnat Lengyel Országba híret úgy halván, melyről is kérem kegyelmedet Szomszéd Ur Barátom, hogy ezen megnevezett Musztafának, méltoztassék kezébe olyan passzusát adni, hogy jövetelébe, úgy menetelébe ismerjük igaz jövetbéli embernek lenni. Senkitől ne háborgattassék, mint kárvalott ember, kegyelmed is parancsoljon az szomszédságba, örömet szolgálok

Date Beligrad die 4. martz 1700
Kegyelmednek Jót kívánó Barátja és Szomszédja
Szeraszker
Ali passa

4.

Excellentissime, Illustrissime, Domine mihi semper Collandissime Visine et bone Amici

Vettem a kegyelmed nékem datált levelét illendő becsülettel úgy mind Secunda, melyben írja Kegyelmed, hogy ismégh elenkeznek az Tömösváriak, bécsi palánki ofícirek és az orsovai bég, hogy nem engednék az kegyelmed részéről való Adónak felszedettetését, holot az magam részről ennek előtte való napokban az magam kapigyilár Mámur Agát más öt ofícireimmel el rendeltem vala erős parancsolattal, hogy az fenséges Római Császár számára való hátramaradtott restanziáknak felszedésiben ellent benne ne tartsanak, nem is tartanak és az Tömösvár vidékin lévő parasztok valakik az én embereim előtt is ugyan ott lévő Crisztianusz Csilko gróf előtt megvallották mit adtak kegyelmedek számára, az mely parasztágnak és nyelvek vallása szerint ott lévő embereim, az Tömösvári Agák előtt memoralliter, az ott levő Kadia előtt le is íratott kit is ide hozván embereink le is küldém az portára Fényes Császár Urukknak. Azért ha az Császár ellent tartó volna benne az Tömös vári pasa bécsi palánki és orsovai bég tehát kegyelmed méltoztassék értésemre adni, de úgy hiszem, hogy nem fognak ellent benne tartani. Azonban valakik az mi hírnök nélkül kegyelmedek földire megyen erősen megbüntettjük Valakik kezünkre akadnak ezek után

Date Beligrad Die 3. mai. 1700.
Kegyelmednek Jót kívánó szomszédja
Szeraszker Vezér
Ali passa

Közreadja: VÉKONY László*

* A Bolognában található eredeti magyar szöveg mikrofilm másolatáról, amely a szabadkai Városi Múzeum tulajdonában van.

A VADÁSZ ÉLET

ENNEK a férfias sportnak sok kedvelője volt ebben a nagyhatáru városban. A Nimród, a Diana vadászársaságok voltak a legnépszerűbbek. Ez a két társaság osztozott meg a deszkási, zsiroskúti, kelebiai, tompai, szkenderjárasi, zsdráloi, tölgyfási, erdős ligetes területeken. A radonováci és hajdújársi területeket egy szűkebbkörű társaság bérlette. Vadászat szempontjából a határ három részre oszlott. A palicsi és a ludasi tavakon, a Kőrös ér zombékosaiban volt a vízi vadászat. A város tulajdonát képezett nagy területű erdők és azok közöttesein elég szórakozást találtak az apró vadra vadászó társaságok. Végül a nagy határ többi része, a magánbirtokokon is lehetett vadászni, de nem sok eredménnyel. A szállás-rendszer miatt ezeken a részeken kevés volt az apró vad, sok volt az ellensége, a tanyai kutyák és macskákon kívül még a tanyai gyerekek is azok közé tartoztak, akik fogdosták a kis nyulat, keresték a fogoly- és fűrjéscskéket. A födetlen sík területen buvóhelye nem volt az apró vadnak, így nem szaporodhatott el. Ez a terület tehát nem sokat számított az igazi vadászok részére. Annál több igazi vadászörömet okozott a palicsi és a ludasi vízivadászat, mely hasonló volt a fejférmegyei Velence-tavi vízi vadászterületekhez. A palicsi tó volt a szárcsák és a vadkacsák hazája. A nagy társas vadászatok rendezői Vojnits Oszkár és Vermes Béla voltak, amelyeken mint vendégek a szabadkaiakon kívül résztvettek többször a budapesti Országos Kaszinó tagjai közül is többen. A sok csónakkal bekerített tórészen az ezrével uszkáló szárcsák közül nem sok menekült el. Vojnits Oszkár, ez a lebilincselő modoru magyar ur, aki beutazta és végig vadászta a világ egy részét, vadászott: Afrikában, Indiában, a Csendes-óceán szigetein, a zseretett vadászni Palicson is. A világ minden részéből összehordott vadásztrofeáinak egy részét a szabadkai városi muzeumnak juttatta, másik része pedig tragikus halála után unokatestvérére, báró Vojnits Miklóshoz került. A ludasi tó négyszáz holdas nádasaiiban a nádszegte rigyások között élvezetes volt a csónakos vadászat. A nagy tóke kacsák robovga keltek föl a suhanó csónak előtt és egy-egy jól irányzott lövésre visszaestek, nagyot loccsanva a csónak orra előtt. A ludasi réti vadászatokra lejárt Budapestről Bársony István, a mult század kilencvenes éveinek kedvelt vadász írója. Természetimádó ember volt, aki va-

dádspuskával a kezében járta ezt a szép országot, mindenütt meglátta és leírta azokat a rejtett szépségeit a szabadtermészetnek, amelyet meglátni csak az igazi vadásznak adatik meg. Erdőn-mezőn című színes, szép vadászleírásaiból nem hiányzik a ludasi rét sem.

A kőrösmenti zombékokban – amíg a Kőrös vizét fel nem fogták haltenyésző tartályokba – élvezetes volt a mocsári szalonka vadászata. Fáradságos sport volt ez, mert a zombékok között sokszor térdik érő viben, a zezug vonalban sebesen repülő, felriasztott szalonkákat nem volt könnyű akasztékra szedni a vadásznak. Regényi Gábor volt a mocsári szalonkák mesterlövője. Vérteli vadász volt. Ő volt az, aki elsőnek próbálkozott meg itt a fácánok keltetésével, azt a szép fácánállományt, mely a szabadkai erdőekben és nádasokban ugy elszaporodott, neki köszönhetik a mai vadászok. Mikor földi maradványait a cupinovi csatatérről hazahozták, mellé kellett volna temetni a vadászpuskáját, hogy a végtelen uton – amelyre lelke a csatatérről elindult – ne hiányozzék neki az a fegyver, amely fiatal, rövid életében annyi örömteljes órát szerzett neki. A kultura terjedése nem kedvezett a kőrösmenti vadászatoknak, a zombékok területek lecsapolásával megfogyatkoztak a mocsári szalonkák kulturáltabb más védekekre költöztek. Helyüket elfoglalták az egyes kőrösmenti tartályokban a halak. Az ország vadállományából, itt az alföldön hiányzott a tuzok és az erdei szalonka. A tuzok kedvenc tartózkodási helye a nagybirtok, a Dunántul és a Tiszántul egy része, a szabadkai határban, a közép- és kisbirtokkal velejáró tanya-rendszer miatt a tuzok nem száll le itt, mert nem szereti a lakott területeket.

Az erdei szalonka a kötött talaju hegyi erdőket szereti, a homoki erdőkben elvéte fordul elő. A palicsi parkerdőben volt néha a multba erdei szalonka. Somogyi János akkori postamester, – aki maga is vadászember volt – fedezte fel őket. Ősszel és tavasszal, ha megszólalt a palicsi telefon, jelentette nekem, hogy itt vannak. Express sebességgel siettem ki ilyenkor Palicsra és Somogyival kettesben összeszedtünk mindig három-négy darabot ebből az alföldön ritka nemes vadból.

ID. FRANKL István*

A szerző Harminc év a szabadkai életben 1890-1920 EMLÉKEZÉSEK című kötetéből (37-39. old.) Nyomatott a Keresztény Sajtószövetkezett nyomdájában, Szabadkán, 1942

EZEN KÜLÖNÖS AJÁNDÉKÁT A' TERMÉSZETNEK PARLAGON TOVÁBB NEM HAGYHATTUK...

(2., befejező rész)

SCULTÉTY János építészeti felügyelő 1843. február 23-án a következő épületek terveit és azoknak költségvetését mutatta be a Városi Tanácsnak: a tő melletti „erdős kert-be épülendő vendéglőháza, két vendég szobával, kereszt folyosóval, – vendéglő számára szoba, konyha, kamara, Pintze, és külön bejárással. 20 Lóra Istállót, 10 Kocsira fészert, úgy 12 bodékból álló fűrdőt. – A fűrdők úgy alkalmazandók legyenek, hogy 6 Szoba a bent fűrdők számára, 6 melyek csak levetkezés, és öltözőkésre szolgáljanak, és melyekből a kijáras szabadon történhessék”. A Tanács június 12-én jóváhagyásra ezt küldte fel a Kincstárnak, amely ezzel kapcsolatban november 15-én szóba hozta a tő lecsapólati tervét is. Az erre vonatkozó vélemény szerint „a tavat kiszárolani tökéletesen nem lehet”, így a „fűrdők létrehozása a' lecsapólat nemcsak hogy nem akadályozandja, sőt megkevesbitetvén a' víz, annak gyógy-ereje hatályosabb leend”. A Kincstár 1844. november 27-i válaszából kiderül, „hogy a' palitty tő szomszedságában fel állítandó fűrdőt 's vendéglő házaknak, nem küiömben az ehez tartozó épületeknek felépítését” engedélyezte, akárcsba a „tő szomszedságában levő kerteknek beütetését”-t is, ám ez utóbbiért megtróta a Tanácsot, mert nem kért a „kert”-költségekre jóváhagyást.

Zomborcsécs Vince 1841-ben Pesten a vízről tartott beszámolójaival vett részt a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók első közgyűlésén. A palicsi vízre az 1843-ban Temesvárot tartott gyűlésen akart kitérni: „szándékomb a Palicsi tő vizét újabb nem csak minőség- – kvalitatívus – de mennyiségi – kvantitatívus – vegykémlet alá venni, 's az eredményről az Orvosi gyűlekezetet tudósítani; e felett pedig a viznek ki pároltatása által nerezend üledéket – sedimentum – bővéb kikémlés végett a nevezett Gyűlés Vegykémi Osztályának át nyujtani”. Az elképzeleléből nyilván nem lett semmi, mert 1845. március 3-án arról számolt be, hogy „a' palicsi síksós vízből... több palack előbbi évekbén Fognis tanár, 's egyetemi tanító Úrnak felküldetett”. Valószínűleg ebből sem lett semmi. Alátámasztja ezt az 1846. június 15-i jegyzőkönyvi adat is, mely szerint „Kováts Antal főorvos a' palicsi víz alkotó részei”-nek „kipuhatólása iránt Vagner Daniel vegy tudornak” a „mintegy 40 ice palicsi víz felküldésé”-t szorgalmazta. Az 1847-ben megjelent Müller-féle munka célja is az volt, hogy felhívja a figyelmet a még el nem végzett vizsgálásra.

Scultéty János 1843-ban tehát, mint említettük, terveket nyújtott be a Tanácsnak. Leírása szerint hármat (a szabadkai levéltárban nem akadunk ezek nyomára). Jelentéséből kitűnik, hogy az első terv arról a 7 öl 5 láb (14,8 m) hosszú és 5 öl 2 láb (10,1 m) széles épületről készült, amiben a vendéglő és a két vendégszoba kapott helyet. A második terv a 15 öl (28,4 m) hosszú és 4,5 öl (8,5 m) széles „Istálló és fészert” volt. A harmadik terv a „fabodéklul aló fűrdőház”-at tartalmazta, melynek hossza 18 öl 5,5 láb (35,9 m), szélessége 2 öl (3,8 m), „szobá”-i egyenként 1,5 öl (2,8 m) hosszúak és 1 öl 2 láb (2,5 m) szélesek, ezt „a partlul egy be vezető hid”-on át lehetett megközelíteni. A Scultéty-féle 1853-as térkép ismeretében és a leírt mére-

tek szerint a „kert” délkeleti részére került a vendéglő és az istálló. A „fűrdőház” itt sincs lerajzolva. Lényegében ez az, amit a három épülettervről tudunk.

Az 1845. január 10-én meghatározott építési feltételek alapján, a február 14-i árlejtés után, a palicsi építkezéseket Molnár Antal és Irzák Pál vállalkozókra bízták. A „palicsi vendéglő alap fala” május 30-ig elkészült, ekkor a Tanács „borra való”-t adott a mestereknek. Bár a munkálatok jól haladtak, augusztus 8-án a Tanács „a palitty épületek befejező felépítésére annyit munkás”-t akart alkalmazni, „a' mennyire szükség leend”. Jósits Boldizsár és Scultéty János jelentése szerint az építkezések október 29-re fejeződtek be. Valószínűleg minden a Scultéty-féle terv szerint épült, kivéve az istállót, ami 1846 nyarán „két vendég szoba, nagy fűszert, és 30. lóra istáió”-ból állt.

1845. július 4-e és 18-a között, az építkezés során, négytagú küldöttség járt a fűrdőnél. „Véleményes jelentést” kellett adnia „a palittyi fűrdők kibérlése, úgy a' fördési díjak meghatározása” tárgyában. A küldöttek annak a véleményüknek adtak hangot, hogy a „vendéglőgadoló épületek, 's korcsmálhatási jog, a' fűrdőkkel együtt... bocsájtassék bérbé, mivel ezeket különvége alig hihetni, hogy most az intézet kezdetében két haszonbérő külön váltan bizton fenn álhasson”. Mivel „a' régi korcsmaház” ekkor még bérbén volt, „azt véleményezük, adatnak ki valakinek jövő tavaszig maga a' fűrdő ház használatá oly formán, hogy ő az úgy is már nem soká tartó fűrdőhétis idő alatt ugyancsak a' fűrdő házat kellő szolgálattal ellássa, és a' jövő kibérlés ideje békövetkeztéig t. i. a' télen át is valamint a' fűrdők, úgy az új vendéglőgadoló épület felvigyázására egy állandó cselédet tartson – és ezen kötelezetetés jutalmá a' városi fűrdő házaklul fördési díjakat szedhessen... és ezen palitty rész az utal' a' vízi fű, és egyéb gaztlul tisztán tartassék”.

A fentiek alapján a „Gazdasági szék” augusztus 8-án a következő határozatot hozta: „a' fűrdő ház körüli fűrdés 2 váltó garasnak fizetése mellett szabadnak nyilvánítások – továbbá palittyinak úgy földék felőli részében lovak usztatása, azontul pedig fehérenm ruhák mosása engedessék meg – mi végből illy értelemben a' fördési helynek, ruhák mosási, 's lovak usztatási helyek elkülönözésére 's kijelölésére kapitányi 's ügyési hivatalok megbizandók”.

1846-ban a „Városi kisebb használatok”-at február 3-án adták bérbé. Közülük a „Palitty vendéglő”-t is a „hozzá tartozó kertel, továbbá 8 láncc föld, fűrdő ház, és borméresi jog mind a' két helyen, úgymint újdon épített vendéglőben, és palittyon túl a' régi helyen”. Ezek szerint az említett „Palitsi Korcsma” még ekkor is árenda tárgyat képezte, de most már mint a fűrdő tartozéka. Mindézt „195 pengő forintnyi kiállítás mellett Csernkovits György úr mint legtöbbet ígérő 662 pengő forintért haszonbérbe vette”, mégpedig a „május 1től 1849k évi áprills utójáig” terjedő időszakra.

Csernkovits lett a palicsi fűrdő első bérlője. Ennek tavaly volt 150 éve.

HOVÁNY Lajos

PEZSDÜLÉS

(2.)

ABBAN a szent minutumban, ahogy összevillant tekintetünk Döme fiammal, világossá vált számunkra, hogy mármégdij mi itt és most, a Szent palánkai milícia ponyvája alatt nem ismerjük egymást, s azé a száj jár ez ügyben, ahhoz az Isten legyen irgalmas.

– Róza Döme könyörög kegyelmedhez meghallgatásért – ugrott talpra Tekeli előtt az idegen.

– Ereszkezdj csak vissza törökülésbe – mondta Tekeli Jovan. Engem is oda intett a párnák egyikére, s miközben Eufrosina beszovalta a vadmézet meg a hámozott almát, a kapitány megkérdezte, hogy rokonok vagyunk-e.

Csak ültem ott törökülésben az árnyékat adó ponyva alatt, s hallgattam Döme fiam szavát, miként tagadja meg apját, s hogyan beszél el, hogy most találkoztunk életünkben először.

– Róza István az apám, kapitány nagyuram – mondta Döme.

En a szakadt csizmámat néztem, Döme a mézescserépre szegezte tekintetét, csak Tekeli Jovan meredt mindkettőnkre.

– Ha a más baját ismerném, a magamét sosem említném, szoktam volt mondani embereimnek. Most ezért nincs több kérdéssem hozzá, hogy miért vagytok más-más táborban – mondta Jovan.

– Szekérre való ész, két szekérre való bolondság – mondtam. – Gyorsan tanulsz tőlünk, öreg! – mondta Eufrosina asszony.

Tekeli intett a feleségének, hogy távozzék. Most már Döme jövetelének céljával kellett foglalkoznunk, ha nem akartunk túlságosan elidőzni.

– Nagyságos kapitány uram! – kezdte mondókáját Döme. – Ide azért rendelt sorsom Thököly Imre nagyuram jóvoltából,

hogy kieszközöljem gyaloghadnagyunk és egy karabélyosunk szabadosulását kegyelmed fogságából.

– Cserébe mit adnók? – kérdezte Jovan.

– Lehetséges nagyságos kapitány uram nálunk időző emberének szabadulása, fölbe nyomósításnak pedig e túsó – mondta Döme, azzal lassan keresgélni kezdett zsebeiben, mintha elfeledte volna, hova is tette Thököly ajándékát, de én tudtam, hogy az időhúzás csupán, amolyan fortély, amely arra hivatott, hogy a milíciakapitány érdeklődését fűlcsigázza. Fészkelődött is Tekeli, mintha ingoványi teknős mocorgott volna az ülepe alatt.

Döme végre rátalált a keresett holmira. Alázatos mozdulattal nyújtotta át a túsót Tekeli Jovannak, aki olyan mohón kapott utána, mintha az életét mentené vele. S amikor a drágakő napvilágra került, elnémult, s lélegzetvisszafojtva vizsgálta meg minden oldaláról.

Nem mondhatnám, hogy kizárólag mohóságról árulkodott Tekeli vi-

selkedése, inkább kíváncsiság bújkált minden mozdulatában. S volt is oka nem szalasztani a jó lehetőséget, hiszen egy ilyen kő az idő tájt többet ért minden lábasjóságánál vagy egyéb birtoknál, mert könnyen mozdulhatott vele az ember a rosszakarói elől.

– Strázsamester! – kiáltott a kapitány.

– Igenis, nagyuram! – jelentkezett Novak a sátortartó karó mellől, ahol eddig félrehúzódba csendben álldogált.

– Vezeds elő Mezei Mihály és Tolvaj Márton foglyokat, azonnal! – parancsolta Tekeli.

– Parancsára! – mondta Novak.

Döme nagyot sóhajtott, s látta rajta, hogy nagy kő esett le a szívéről, mert ki tudja, miben lett volna része túl a Tiszán, ha Tekeli esetleg makacsodik, s nem áll rá a foglyok cseréjére.

– A gyaloghadnagy és a karabélyos ezentúl szabadok, vezetheted őket, vitéz! De holnapután alkonyat vizsont épségben akarom látni embereimet Thököly vendégfogadásából. Kettejük érkezen, ahogy megbeszéltük! – mondta a kapitány.

– A Rabutin-lovasság feltartóztathat bennünket, nagyuram, akkor aztán füstbe szállhat minden – aggodalmaskodott Döme.

– Apád kísér majd, ő lesz a biztonság – mondta Tekeli.

Mezei és Tolvaj megérkezett. Lehajtott fővel álltak a napsütés és az árnyék határán, lovaik kantarát szorongatták izzadó marokkal. Sorsuk nem volt irigylésre méltó: örök életükre meg lettek pecsételve, annak ugyanis, aki fogságból került vissza a táborba, többé nem volt becsülete, rangjától megfosztottan, alacsony beosztásban kellett tovább tengődni.

Döme egy kanál mézet vett magához, hogy indulási szándékát közölje a kapitánnyal. Tekeli kezét fogott vele, majd eltávolozott, mint aki sosem látta Thököly követét.

– Apámuram? – nézett hirtelen Döme rá.

– Haladjatok elől – mondtam. A nagy palánk melletti istállóhoz siettem, kiszóltattam Törököt meg vele a lovamat, azzal csatlakoztam Dömékhez.

– Döme? – kérdezte Török Gyurka.

– Az. Döme. Szép küldetésben járt itt, nyelveket cserélt. De elég a kérdészködésből, Gyurka! – mondtam, hogy elejét vegyem a további faggatózásnak.

De Török szája csak tovább járt. Valami erősen furdalt az oldalait, s addig-addig mesterkedett lova táncoltatásában, míg nem Döme mellé került, nekem pedig a tövében kellett maradnom, ha tudni akartam, mi forog a fejében.

– Döme, te! A Puska... – mondta Gyurka.

– Mi van a Puskával? – kérdezte Döme.

– Merre van mostanság?

– Ki tudja, valahol Szegec és Pancevo között – válaszolta Döme.

(Folytatjuk)

Andraskó Károly metszete

A „MÉRGEZETT” CSIZMA

HALÁSZ Alfréd (1882-1963) Bácska nagyközségeit járta társulatával. Ambíciózus, fiatal igazgatóként került erre a vidékre, kis létszámú, de annál törekvőbb, lelkes tagokból álló színészeivel. Műsorán újdonságok szerepeltek, de voltak klasszikus darabok is. (Az ilyen kis társulatok nemcsak könnyű, nehézségek nélkül előadható darabokat játszottak, hanem előadták a legnehezebbeket is.)

Vérbáson állomásozott a társulat egy lovagkorbeli német drámával. Nagy szenzáció volt ez Vérbáson, még a környékbeli községek színház iránt érdeklődő közönségét is megmozgatta. Hosszú kocsisorok álltak a község nagyvendéglője előtt, ahol a színház volt. A földbirtokok batárjai sorakoztak.

Megkezdődött az előadás. A színészek szép jelmezekbe öltöztek, amit erre az alkalomra a budapesti jelmezkölcösnönből hozott az igazgató. Játsoztak a színészek zökkenő nélkül, egészen addig, amíg az álnok, bajkeverő lovagot le kellett szűrní törrel. A szerző utasítása szerint a bajkeverő lovag gúnyos kacajjal indul ki a partnerével lefolyt vita után, s partnerének ekkor hátulról le kell szűrníia, a lovag pedig felkiált:

– Ah, a tör mérgezett vala! – Ezután lerogy és meghal.

Amikor ehhez a jelenethez értek, a színész, akinek le kell szűrníia a lovagot, az övéhez kapott és rémulten vette észre, hogy a tör nincs nála, az öltözékben fejejtette. Most mit tegyen? Mentő ötlete támadt. A már-már eltávozó lovag után ugrott és csizmájával a fenekébe rúgott. A meglepett lovag hátsó részéhez kapott, megtántorodott és „Ah, a csizma mérgezett vala!” felkiáltással összerogyott.

A dráma csúcspontján óriási kacaj tört ki.

GARAY Béla*

* Száz évvel ezelőtt (1897) született és tíz évvel ezelőtt (1987) hunyt el a neves színházi szakember, akinek mellszobrát – Almási Gábor (1911-1994) szabadkai szobrászművész alkotását – 1996. november 14-én leplezték le a Népköriben. Hátrahagyott írásai közül a fenti sorokkal emlékezünk meg Garay Béláról.

A HORGOSI RÉZKORI LELET

GYAKRAN tapasztaltam, hogy előadás közben, amikor egyes ősi kultúrák tárgyainak kor meghatározásáról beszéltem, a jelenlevők csodálkozva vették tudomásul, hogy egy őskori agyagedényt vagy szerszámot kinézése alapján meghatározott korszakba lehet besorolni. Voltak persze olyanok is, akik módszeremet kételkedve fogadták. Azok, akik nem hitték, hogy a dologban nincs önké-

nyesség, a régész olyan módszerekkel dolgozik, amelyek pozitív tapasztalatú megfigyelésen nyugodnak, sőt amelyeket természetudományos bizonyítékok is kísérnek.

– A képen látható, hengeres lábon, úgynevezett álló kehely alakú agyagedényt az alföldi rézkor első szakaszában, a k. e. 3. évezredbe, pontosabban a 2600. év tájára lehet keltezni. Ez azt jelenti, hogy a tárgyat kb. 4600 évvel ezelőtt készítették és használták. Készítők a kutatók az úgynevezett tiszapolgári kultúr csoportba sorolják. Ez a népesség egyenes leszármazottja volt a korábbi neolitikus tiszai kultúra hordozóinak, amely a Tisza és a Tisza mellékfolyói által öntözött területeken élt.

Ebben az időben a réz megismerése, a rézből készült szerszámok és fegyverek használata által a tiszapolgári kultúrán belül hatalmas gazdasági és társadalmi fejlődés indult meg, hogy a korabeli sírok mellékletein keresztül világosan visszatükröződik. Az addig szokásos apró ékszerek mellett rézből készített ékszerek és munkaeszközök is megjelentek: nyíllyukak rézbalták és lapos vésők, árák és más tárgyak. Érdekes, hogy a rézeszközökkel párhuzamosan jelentkeztek az aranyból készített első apró tárgyak is.

Az itt látható kb. 30 cm magas helyhet, több más hasonló, szürke színű cserépedénnyel együtt Horgos-Kamarason, a sírokban találták az ötvenes években. A Zentai Múzeumban őrzik.

Sz. L.

E számunk szerzői: B. FOKY István író (Szabadka) * CZÉKUS Géza biológus, antropológus, főiskolai tanár (Szabadka) * FRANKL István * GARAY Béla (1897-1987) * HOVÁNY Lajos vízmérnök, egyetemi tanársegéd (Szabadka) * KALAPIS Zoltán helytörténet-kutató (Temerin) * RICZ Péter régész (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka) * VÉKONY László orvos, helytörténet-kutató (Csantavér) * VIRÁG Gábor tanár, helytörténet-kutató (Kishegyes)

BÁCSORSZÁG

Alapító: Dr. Csillag Károly (1862-?), Szabadka, 1904 * A Szabad Hét Nap havi melléklete * Megjelenik minden hónap első csütörtökén * Lapzárta minden hónap 20-án * III. évt., 2. szám * 1997. február 6. * Szerkesztőség: Beszédes Valéria * Czékus Géza * Lalia Gábor * Magyar László * Ricz Péter * Szekeres László * Tolnai Ottó * Felelős szerkesztő: SZEKERES László * Szerkesztő: Szabó József * Számítógépes tördelés: Roncsák Alexander * Fedőlap: Aczél Henrik (1876-1946) * Kéziratokat és képeket nem örzünk meg és nem adunk vissza * Az aláírt cikkéért a szerzők viselik a felelősséget * A szerkesztőség fenntartja az írások szellemét és tartalmát nem érintő rövidítések jogát * Levélcím: Szabad Hét Nap – Bácsország, 24000 Szabadka Lazar Nešić tér 1/VI. Pf.: 9. *